

Németh András Olivér

Felsőoktatás-finanszírozás Kelet-Közép-Európában

1. Bevezetés

Kelet-Közép-Európa volt szocialista országainak felsőoktatási rendszerei sok tekintetben hasonló problémákkal küzdenek, hasonló folyamatok zajlottak le az elmúlt két évtizedben. Mindenhol nagymértékű expanziót figyelhettünk meg. A Bologna-típusú, háromciklusú képzési rendszerre (alap-, mester- és doktori szint) való áttérés is megtörtént. A szocialista múlt is közös, ez a finanszírozási rendszerre is hatással van: kimondva, kimondatlanul általános elvárás az ingyenes oktatás biztosítása, így nem jellemző az átfogó tandíjrendszer, az országok inkább hajlamosak kevesebb költségterítéses hallgatóra nagyobb terheket hárítani. Alulfinanszírozottság, minőségi problémák – szintén közös gondok a térségben. A konkrét megoldások, finanszírozási módszerek természetesen ezzel együtt is különböznek az egyes országokban, ennek felmérése a tanulmány célja.

Tanulmányom az *Európai Unió tíz kelet-közép-európai tagállamát*, valamint a csatlakozás előtt álló *Horvátországot* vizsgálja. Ezt egyrészt az indokolja, hogy ezek az országok hasonló fejlettségi szinten állnak (bár természetesen vannak különbségek), és hasonló politikai keretben működnek. Bármennyire is változatos ezeknek az államoknak a gazdasági vagy társadalmi képe, kisebbek a különbségek a csoporton belül, mint a térség Unión kívüli országaihoz (pl. Szerbia, Ukrajna, Fehéroroszország) viszonyítva.

Ezen kívül az elérhető adatok köre is befolyásolta a választást. Ezek döntően két forrásból származnak. Az Eurostat adatbázisában megtalálható adatok esetében azokat szerepeltetjük, hiszen általában mind a tizenegy országra elérhetők az adott mutatók. A másik forrás az OECD (2011) átfogó oktatásstatisztikai kiadványa, ebben viszont a régióból csak hat ország (Csehország, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia) szerepel. Az egyes országok *finanszírozási rendszerének leírásához* alapvetően az OECD, a University

of Buffalo – Graduate School of Education (International Comparative Higher Education and Finance Project, ICHEFAP) és az Európai Bizottság tanulmánya-it használtuk, egyes esetekben kiegészítve az adott kormányzat anyagaival.

Először a felsőoktatás finanszírozásával kapcsolatos globális tendenciákról lesz szó, amelyek többé-kevésbé régiókat is jellemzik. Ezt követően egy általános képet igyekszünk adni a kelet-közép-európai térség felsőoktatási rendszereinek felépítéséről és finanszírozásáról. A Nyugat-Európával való összevetést *öt referenciaország* adatainak szerepeltetése szolgálja. Ezek a számunkra oly nagy jelentőséggel bíró (és bizonyos tekintetben mindig viszonyítási alapnak tekintett) Németország és Ausztria, valamint három másik, sok szempontból mintának számító, kisebb nyugat-európai ország: Hollandia, Írország és Svédország. Az általános képet az egyes országok finanszírozási rendszereinek leírása követi: előbb a balti államokról, majd a visegrádi országokról, végül a vizsgált négy balkáni országról lesz szó. A magyar felsőoktatás-finanszírozási rendszer külön nem szerepel a tanulmányban, azzal a kötet több más fejezete foglalkozik. Alapvetően az állami és magánfinanszírozás szerepére (egyáltalán a magánfelsőoktatás szerepére), az esetleges tandíjakra, hallgatói támogatásokra helyezük a hangsúlyt, az utóbbiak közül különös tekintettel a diákhitelzés rendszerére. A leírásokat a felsőoktatás megtérülésének rövid elemzése, majd végül egy összefoglalás követi.

2. A felsőoktatás finanszírozását alakító globális trendek

A felsőoktatás finanszírozása terén folyamatos és erőteljes változások zajlottak az elmúlt évtizedekben és zajlanak mind a mai napig. Az egyes országok esetében természetesen különbözik az adott folyamatok erőssége, relatív súlya. Ezek a különbségek a társadalmi, gazdasági eltérésekből legalább annyira adódnak, mint az eltérő oktatásfinanszírozási modellekből. Mindezekkel együtt is azonosítható az alábbi hat globális trend, amely kihívást jelent a felsőoktatás finanszírozása szempontjából (Johnstone, 2009):

- Érezhető egy felfelé irányuló nyomás a felsőoktatási képzés *egy hallgatóra jutó költségeit* illetően. Ezt részben a gazdaságban megszerezhető reálbérek általános emelkedése okozza (a felsőoktatás személyi kiadásain keresztül), részben a fejlődő (egyben egyre költségesebb) technológia, részben a kutatás egyre nagyobb költségigénye, részben pedig az, hogy folyamatosan újabb és újabb képzési programok jelennek meg, gyorsabb ütemben, mint ahogy a kevésbé keresettek megszűnnek. Ennek a nyomásnak természetesen ellen lehet állni, de ekkor kifejezett takarékosági intézkedések válnak szükségessé.

- Világszerte általános jelenség a felsőoktatás *menyiségi expanziója*, a hallgatói létszám jelentős emelkedése. Sok (többnyire fejlődő) országban ez demográfiai okokra vezethető vissza, növekszik a 18-24 éves korosztály létszáma. A fejlett országok nagy részében, illetve a jelen tanulmány által vizsgált kelet-közép-európai országokban nem ez a helyzet, azonban a negatív demográfiai trendeket itt is ellensúlyozza a növekvő részvételi arány. Ehhez kínálati és keresleti folyamatok is hozzájárulnak: nő a középiskolát végzők aránya a korosztályban, tehát arányait tekintve egyre nagyobb a meritési alap, másfelől pedig egyre jelentősebbek a felsőoktatási végzettség hozamai. A társadalom erősödő méltányossági elvárásai szintén hozzájárulnak a magasabb részvételi arányhoz, a kormányzatok egyre szélesebb körben segítik elő az alacsonyabb jövedelműek, rosszabb társadalmi háttérrel rendelkezők beáramlását a felsőoktatási intézményekbe. Az expanzió ráadásul azt is jelenti, hogy az alacsonyabb végzettségi szintek (érettségi, majd alapszakos diploma) egyre általánosabbá válnak, a kitűnéshez egyre magasabb képzettségre (egy vagy több mesterképzés, speciális továbbképzések stb.) van szükség, ami tovább növeli a felsőoktatás magasabb szintjei iránti keresletet.
- Ahogy a társadalom és gazdaság egyre inkább *tudásalapúvá* válik, egyre inkább megnő a jól képzett munkaerő szerepe az alacsonyabb képzettségűhöz képest. Ez egyre nagyobb keresletet támaszt a műszaki, természettudományi, gazdasági végzettségek iránt, amire egyrésztől a felsőoktatás új (és jellemzően a korábbiaknál magasabb költségű) programok indításával reagál, másrésztől a hallgatói arányok is eltolódnak ezek felé az újabb programok felé. A magasan képzett munkaerő iránti igény, illetve a képzettség jelentős egyéni megtérülése másrészt alapot is nyújt a kormányzati, illetve egyéni oktatási kiadások növeléséhez.
- Noha jelentős a felfelé irányuló nyomás a költségek tekintetében, a *kormányzati források* képtelenek ezzel lépést tartani. A fejlett országok öregedő társadalmaiban egyre nagyobb terhet jelent a költségvetés számára a nyugdíjrendszer és az egészségügy finanszírozása, másrészt egyre nagyobbak a társadalmi igények a széleskörű jóléti szolgáltatások, juttatások iránt. Másfelől viszont a globalizáció, a tőke és munkaerő egyre erősebb mobilitása élesebb adóversenyhez, vagyis mérséklődő kormányzati újraelosztáshoz vezet.
- A *globalizáció* azon keresztül is hat a felsőoktatásra, hogy egyre jelentősebb versenytényezővé válik a jól képzett munkaerő, vagyis mind az egyén, mind a társadalom számára megnő a felsőoktatás szerepe. Ez (összhangban a tudásalapúvá váló társadalomról elmondottakkal) növeli a minőségi felsőoktatási iránti igényeket.
- A világ sok országát jellemző *liberalizáció* (részben a költségigényekkel lépést tartani nem tudó kormányzati források miatt is) a felsőoktatás költség-

vetéstől való eltávolodásához, a magánforrások egyre nagyobb igénybevételéhez vezet. Ez megjelenik a magánegyetemek létrejöttében csakúgy, mint a tandíjak és egyéb magánbevételek valamelyest növekvő szerepében.

Ezek a trendek együttesen egy fokozatosan erősödő nyomás alá helyezik a felsőoktatás finanszírozását: egyre kevesebb forrás áll rendelkezésre, miközben a költségek egyre növekednek. Ez szerte a világon erőteljes takarékoskodást tesz szükségessé. Egyik oldalról szükség van a kiadásoldali spórolásra: a csoportlétszámok és az óraterhelés emelésére, költségesebb programok megszüntetésére. Pusztán ezek révén azonban a legtöbb esetben nem lehet feloldani a finanszírozási feszültségeket, ehhez szükség van másik oldalról a bevételek diverzifikálására is. Ez részben a hallgatói hozzájárulások bevezetését, illetve emelését jelenti sok országban, részben egyre erősebb törekvést a közpénzeknek más jellegű magánforrásokkal történő pótlására (kutatási megbízások a magánsektortól, infrastruktúra bérbeadása stb.). Érdemes megemlíteni, hogy a Bologna-folyamat is tulajdonképpen részben ezekre a trendekre reflektál. A rövidebb időtartamú alapképzések általánossá válása a növekvő diáklétszám felszívásának eszköze, és a képzési formák összehangolása valamint ezen keresztül a hallgatói mobilitás ösztönzése, a felsőoktatás munkaerő-piaci relevanciájának erősítése is mind azt a célt szolgálják, hogy a felsőoktatás a megváltozott körülmények között minél jobban összhangban legyen a gazdaság és társadalom igényeivel.

Ahogy fentebb jeleztük, ezek a tendenciák nem egyforma erősséggel vannak jelen a világ különböző térségeiben, vagy akár az egyes régiókon belül a különböző országokban. Kelet-Közép-Európában például a demográfiai folyamatok inkább a hallgatói létszám csökkenése irányában hatnak, de ezt több mint ellensúlyozza a korosztályn belüli részvételi arányok ugrásszerű megnövekedése a rendszerváltás után: gyorsan (és a fejlettebb országokhoz képest némi késéssel) zajlott le az elitképzésből tömegoktatási rendszerré való átalakulás.

Ahogy azt később látni fogjuk, a felsőoktatásból származó (pénzbeli) előnyök az átlagnál magasabbak a régió legtöbb országában, ez indokoltá tenné a magánkiadások jelentős növekedését is. Kelet-Közép-Európa országaiban (köztük Magyarországon) azonban a szocialista múlt nyomán az oktatás finanszírozását alapvetően az államtól váró paternalista szemlélet és a piaci kapitalizmus sajátos elegye alakult ki. Ez látható abban is, hogy a legtöbb országban nincs általános, de részleges tandíj-kötelezettség, hanem helyette a politikailag elfogadhatóbb duális rendszer alakult ki: a hallgatók egyre jelentősebb része (akár fele) képzésének közel teljes költségét megtéríti, miközben a többiek egyáltalán nem fizetnek tandíjat.

A költségvetési források szűkössége nagyon erősen érezhető a térség országaiban. A megugró hallgatói létszámmal nem tudtak lépést tartani a felsőoktatás költségvetési forrásai. Ennek egyik oka, hogy a gazdaság fejlettségéhez képest a társadalom tagjai szélesebb körű jóléti szolgáltatásokat, egyben nagyobb gazdasági aktivitást várnak a költségvetéstől, vagyis nagyon nagy a „túlkereslet” az állami források iránt. Másik oldalról pedig a nemzetközi versenyképesség érdekében a kormányzatok igyekeznek adócsökkentésekkel vonzóbbá válni, vagyis (legalábbis a nemzeti jövedelem arányában) csökken a különféle célok között elosztható összeg. A bevétel-csökkenési trendet jól mutatja, hogy a 2008-as gazdasági válságot megelőző évtizedben a költségvetési bevételek GDP-aránya a kelet-közép-európai EU-tagállamokban átlagosan 1,5-2 százalékponttal csökkent. Ez többé-kevésbé általánosnak tekinthető, még ha a mértékben van is különbség – egy-két ország (pl. Csehország, Magyarország) esetében inkább stagnálás mutatkozik e téren. A válság során kibontakozó kép már jóval vegyesebb: 2008 és 2009 között 2-2,5 százalékpontos csökkenés (Bulgária, Lengyelország) és 6 százalékpontos növekedés (Észtország) egyaránt megfigyelhető. Ez persze az alkalmazott gazdaságpolitika mellett a gazdasági teljesítmény alakulásának is függvénye.

3. Általános kép a kelet-közép-európai országok felsőoktatásáról

A térségbeli országok felsőoktatási rendszereinek sok közös jellemzője van. Az egyik ezek közül a hallgatói létszám nagyarányú növekedése a rendszerváltozást követően. A képzés tömegesedése, a jelentős létszámnövekedés a kilencvenes években általános jelenségnek volt mondható, az utóbbi években viszont már változatosabb a kép: a hallgatói létszám minden kelet-közép-európai országban nőtt 1998 és 2009 között, de a növekedési ütem nagy eltéréseket mutat. Romániában a 12 év alatt háromszorosra nőtt a hallgatók száma, míg a másik véglet Bulgária egy időszakos visszaeséssel és összesen 5 százalékos növekedéssel (*1. táblázat*).

Az összehasonlításra használt nyugat-európai tagállamokban a kelet-európai átlagnál kisebb növekedés volt megfigyelhető a vizsgált időszakban, hiszen ezekben az országokban a tömegesedés már korábban lezajlott. Németországban 16,3, Ausztriában 24,5, Írországból 27,9, Hollandiában 34, Svédországban 50,6 százalékkal nőtt a hallgatói létszám, míg az Európai Unió egészében 29,7 százalékkal.

Ennek a hallgatószám-bővülésnek az eredménye a felsőfokú végzettségűek arányában is megmutatkozott (*2. táblázat*). A hatás értelemszerűen erőteljesebb

1. táblázat A felsőoktatásban részt vevő hallgatók létszáma (1000 fő)

	1998	2004	2009	2009/1998
Bulgária	260,5	228,5	274,2	105,3%
Csehország	215,0	318,9	416,8	193,9%
Észtország	43,1	65,7	68,4	158,7%
Lengyelország	1191,1	2044,3	2150,0	180,5%
Lettország	70,2	127,7	125,4	178,6%
Litvánia	96,4	182,7	210,7	218,6%
Magyarország	254,7	422,2	397,7	156,1%
Románia	360,6	685,7	1098,2	304,5%
Szlovákia	112,8	164,7	235,0	208,3%
Szlovénia	68,1	104,4	114,4	168,0%
Horvátország	...	126,3	139,1	...

Forrás: Eurostat

a 25-34 éves korosztály tekintetében, mint a teljes felnőtt lakosság körében. A fiatal korcsoportban nem ritka a diplomások arányának megduplázódása (Lengyelország esetében több mint két és félszeresre nőtt az arányuk), ez a felnőtt lakosság egészét tekintve mérsékeltebb, általában másfélszeres (Lengyelországban majdnem kétszeres) növekedést jelentett. Noha azt látjuk, hogy a táblázatban is szereplő nyugat-európai országokban lassabb volt a hallgatói létszám bővülése az utóbbi évtizedekben, a diplomások aránya Hollandiában és Írországban jelentősen nőtt a társadalmon belül (a 25-34 éves korcsoportban másfélszeresre).

Közös jellegzetességnek tekinthető a Bologna-típusú, háromciklusú képzési rendszer bevezetése is. Az időzítésben természetesen vannak eltérések: Lengyelország például már az 1990-es felsőoktatási reform részeként (a Bologna-folyamattól értelemszerűen függetlenül) bevezette ezt a struktúrát, míg Magyarországon 2006-ban indultak el az első alapszakok, a mesterképzés pedig teljes egészében 2009-ben indult be. Ez természetesen megmutatkozik a hallgatók képzési típusok közötti megoszlásában is (3. táblázat). Lengyelországban, Észtországban és Szlovákiában már 2009-ben gyakorlatilag teljes körű volt a Bologna-szerkezetnek megfelelő képzési struktúra alkalmazása (ez persze nem jelenti azt, hogy egyes szakterületeken – orvosi, építészmérnöki szakok – ne lennének osztatlan képzések).

2. táblázat A felsőfokú végzettségűek aránya a 25-34 éves lakosság, illetve a teljes, 25 év feletti lakosság körében (%)

	25-34 évesek			25 év felettek		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Bulgária	18,9	23,7	27,1	15,7	19,1	20,7
Csehország	11,7	14,2	22,6	10,6	12,0	15,3
Észtország	28,3	32,7	38,0	27,4	32,2	34,1
Lengyelország	14,3	25,4	37,4	10,4	15,2	20,3
Lettország	17,3	22,0	33,9	16,4	19,5	25,3
Litvánia	26,7*	36,8	46,4	19,1*	22,6	28,1
Magyarország	14,6	19,6	26,0	13,4	16,1	19,0
Románia	9,2	13,5	20,6	8,3	9,7	11,9
Szlovákia	11,1	16,2	24,0	9,2	12,7	15,7
Szlovénia	19,3	24,7	31,3	14,4	18,1	21,2
Ausztria	...	19,7	20,8	...	16,0	17,5
Hollandia	26,9	35,4	40,3	21,8	27,2	28,7
Írország	30,6	40,9	48,2	21,6	26,2	33,1
Németország	22,4	22,5	26,1	21,5	22,1	24,3
Svédország	33,1	37,3	42,3	27,7	28,1	32,3
EU27	22,9	28,2	33,1	17,3	19,7	22,7
Horvátország	16,9**	18,0	25,6	13,8**	13,9	16,4

Forrás: Eurostat

Megjegyzés: *2001, **2002

A tanulmány 2. fejezetében szó esett arról, hogy az egyre inkább tudásalapúvá váló társadalomban és gazdaságban egyre nagyobb az igény a jól képzett munkavállalók iránt. Ez a termelő szektorban alapvetően a műszaki-természettudományi végzettségűek iránti kereslet emelkedését jelenti. Sok szó esik azonban arról, hogy a rendszerváltó kelet-közép-európai országokban e helyett inkább a gazdasági és jogi képzések iránt nőtt meg a hallgatói érdeklődés, vagyis túlkínálat van az utóbbi területeken, míg mérnökökből és természettudományi végzettségűekből hiány. A magyar kormánynak ennek megfelelően kimondott célja a képzési struktúra átalakítása, a hallgatói arányok megváltoztatása e területek javára.

Az adatok ezeket a megállapításokat ma már csak részben támasztják alá (4. táblázat). A térség egészére sem a mérnöki, sem a természettudományi területeken nem jellemző érdemben alacsonyabb hallgatói részarány, mint a fejlettebb

3. táblázat A 2009-ben végzetek megoszlása az egyes programtípusok között (%)

	Bologna-típusú képzések összesen	Ebből					Bologna-rendszeren kívüli képzések
		2 évnél rövidebb képzések	Alap-képzés	Mester-képzés	Osztatlan képzés	Doktori képzés	
Csehország	74	-	48	24	-	2	26
Észtország	97	-	75	18	3	0	3
Lengyelország	99	-	38	41	19	1	1
Magyarország	22	-	18	1	0	2	78
Szlovákia	96	-	53	22	18	3	4
Szlovénia	13	-	10	2	0	0	87
Ausztria	38	0	26	8	0	4	62
Hollandia	98	-	69	26	-	3	2
Írország	100	25	47	26	-	2	-
Németország	19	-	15	4	-	-	81
Svédország	91	3	43	36	4	6	9
OECD	73	7	44	18	3	2	27

Forrás: OECD (2011), A3.4. táblázat, 71. oldal

4. táblázat A 2009-ben beiratkozottak megoszlása képzési területek között (%)

	1–2	3	4	5	6	7	8	9
Csehország	17,2	34,1	11,4	15,5	4,3	11,4	6,1	0
Észtország	18,8	35,7	10,6	14,1	2,1	9,4	9,2	0
Lengyelország	20,5	40,2	8,4	14,5	1,7	6,9	7,8	0
Magyarország	12,7	41,4	7,1	14,2	2,2	9,2	13,3	0
Szlovákia	18,5	27,8	9,6	16,1	2,1	19,0	6,9	0
Szlovénia	12,5	33,2	7,4	23,2	3,5	8,7	11,5	0
Ausztria	26,5	37,2	9,9	16,0	1,0	6,5	2,7	0,2
Hollandia	19,0	38,5	5,9	9,0	1,1	18,1	7,3	1,0
Írország	18,2	20,4	12,1	11,5	1,4	12,3	6,0	18,2
Németország	22,9	23,6	11,7	15,2	1,4	21,5	2,9	0,8
Svédország	24,7	28,2	9,8	18,5	1,1	13,9	3,5	0,2
OECD	20,1	32,7	9,2	15,0	1,8	13,5	5,8	1,9

Forrás: OECD (2011), A4.2a. táblázat, 83. oldal

Megjegyzés: A számkódok az Eurostat (1999) osztályozási rendszerét követik. 1-2: oktatás, bölcsészet és művészeti képzések, 3: társadalom- és gazdaságtudományok, jog, 4: természettudományok, 5: mérnöki képzések, építészeti, 6: agrárképzés, 7: egészségügy és szociális terület, 8: szolgáltatások (pl. idegenforgalom), 9: ismeretlen vagy nem meghatározott

nyugat-európai országokban, noha ezen belül Magyarországon valóban némileg alacsonyabb a képzési ágak részesedése. A másik oldalon a társadalom- és gazdaságtudományok, illetve jogi oktatás szerepe valamivel valóban az átlag feletti a régióban, de Ausztriában és Hollandiában is hasonlóak a részarányok. Nagyobb különbség mutatkozik az egészségügyi és szociális képzések (Kelet-Közép-Európa rovására), illetve a szolgáltatások (Kelet-Közép-Európa javára) területén.

Az 5. táblázat mutatja a hallgatók megoszlását az állami fenntartású és magánintézmények, valamint a nappali és részidős képzési forma között. Itt meglehetősen változatos kép bontakozik ki. Észtországban igen nagy a magánintézmények szerepe, de itt érdemes kiemelni, hogy a magánegyetemek és magánfőiskolák nagy része is kap költségvetési támogatást az államilag finanszírozott hallgatói férőhelyek után csakúgy, mint 2009-ben még Magyarországon is. A táblázatban szereplő többi kelet-közép-európai országban képzési támogatást csak az állam által fenntartott főiskolák, egyetemek kapnak a költségvetésből, de ezekben az országokban jóval mérsékeltebb is a magánintézmények szerepe.

5. táblázat A hallgatók megoszlása az állami és magánintézmények, illetve a nappali és részidős képzések között, 2009

	Intézménytípus				Képzési forma			
	Alapképzés, főiskola		Mesterképzés, egyetem, doktori képzés		Alapképzés, főiskola		Mesterképzés, egyetem, doktori képzés	
	Állami	Magán	Állami	Magán	Nappali	Részidős	Nappali	Részidős
Csehország	67,3	32,7	87,1	12,9	88,9	11,1	97,0	3,0
Észtország	46,6	53,4	0,2	99,8	89,7	10,3	86,0	14,0
Lengyelország	74,9	25,1	66,6	33,4	70,4	29,6	44,7	55,3
Magyarország	54,2	45,8	86,4	13,6	72,2	27,8	63,0	27,0
Szlovákia	81,9	18,1	86,7	13,3	76,0	24,0	62,1	37,9
Szlovénia	80,2	19,8	91,6	8,4	53,5	46,5	74,9	25,1
Ausztria	70,3	29,7	96,2	3,8
Hollandia	34,5	65,5	85,6	14,4
Írország	97,6	2,4	96,6	3,4	67,7	32,3	87,5	12,5
Németország	57,5	42,5	94,6	5,4	87,7	12,3	95,2	4,8
Svédország	58,4	41,6	93,1	6,9	91,6	8,4	47,4	52,6
OECD	61,6	38,4	70,7	29,3	71,4	28,6	78,7	21,3

Forrás: OECD (2011), C1.5. táblázat, 307. oldal

A részidős (esti vagy levelező) képzésben részt vevők aránya Csehországban és Észtországban a legalacsonyabb. Az alap- és főiskolai képzésben (az OECD kategorizálása szerinti „B típusú” felsőoktatásban) Szlovéniában, a mester-, illetve egyetemi képzésben („A típusú” felsőoktatás) Lengyelországban a legmagasabb a részidősök aránya. Mind a két országban az OECD-átlag feletti a számok, de az is látható, hogy ezek az értékek nem példa nélküliek: Nyugat-Európából Hollandia, illetve Svédország hasonló mutatókkal rendelkezik.

4. A felsőoktatás finanszírozási helyzete Kelet-Közép-Európában

Az előző pontban bemutatott felsőoktatási expanzió az egyik következménye, hogy a költségvetési források nem képesek lépést tartani a hallgatói létszám robbanásszerű bővülésével, így az egy hallgatóra jutó felsőoktatási

6. táblázat A felsőoktatási intézmények egy hallgatóra jutó kiadásai vásárlóerő-paritáson számolt euróban és az egy főre jutó GDP százalékában

	Euró			Egy főre jutó GDP %		
	2000	2004	2008	2000	2004	2008
Bulgária	2691,5	3610,6	4763,3	50,8	49,4	46,0
Csehország	4655,8	5584,5	6483,2	35,7	34,3	32,2
Észtország	...	3287,1**	4450,7	...	23,7**	26,4
Lengyelország	2626,1	3716,5	4656,9	28,6	33,9	32,9
Lettország	2544,5	2931,6	4951,1	36,4	29,7	34,7
Litvánia	2957,6*	3686,1	4823,2	36,0*	33,7	31,1
Magyarország	...	5536,4	5033,2 ⁺	...	40,3	33,7 ⁺
Románia	...	2375,8**	30,2**	...
Szlovákia	4200,5	5486,4	5089,3	44,0	44,5	28,1
Szlovénia	7385,5*	6243,0	6441,0	46,9*	33,4	28,3
Ausztria	8087,3	11893,2	12260,6	32,3	43,3	39,4
Hollandia	11570,8	12386,9	13512,1	45,2	40,3	40,2
Írország	8614,6	8511,0	10501,4 ⁺⁺	34,5	27,7	28,5 ⁺⁺
Németország	9262,5	10117,8	11928,1	41,0	40,2	41,4
Svédország	13606,6	13777,8	15556,5	56,4	51,0	50,8
EU27	7746,2*	7918,8	9296,1	37,6*	35,6	36,9
Horvátország	7182,8	45,7

Forrás: Eurostat

Megjegyzés: *2001, **2005, ⁺2006, ⁺⁺2007

kiadások általában jelentős mértékben csökkentek. A 6. táblázatból egyfelől az látható, hogy Nyugat-Európában vásárlóerő-paritáson is kétszer-háromszor nagyobb az egy hallgatóra jutó kiadás. Ez természetesen alapvető hatással van a felsőoktatás minőségére, de persze az eltéréseket jelentős mértékben magyarázzák az országok gazdagságában mutatkozó különbségek. Másfelől, ami még lényegesebb: térségünk országai többnyire fejlettségükhöz képest, az egy főre jutó GDP-hez viszonyítva is kevesebbet költenek felsőoktatásra, mint a nyugat-európai tagállamok többsége. Szintén fontos, hogy ez utóbbi mérőszám a kelet-közép-európai országok több mint fele esetében csökkent 2000 és 2008 között, ami természetesen részben a GDP növekedésének is köszönhető. Tanulságos a 7. táblázat is, amely ugyanezt az 1995-2008 közötti időszakra mutatja, de a térségből csak öt országot tartalmaz.¹ Az látható, hogy Nyugat-Európára (és az átlagot tekintve az OECD egészére) az egy hallgatóra jutó források többnyire szolid, de folyamatos növekedése volt jellemző. Ezzel szemben a kelet-közép-európai országok esetében általában 2000 tekinthető a „mélypontnak” (Csehországban pl. mintegy 40 százalékkal csökkent az egy hallgatóra jutó kiadás 1995 és 2000 között), de a vizsgált időszak második felében már a források bővülése figyelhető meg. Lengyelországban pl. az egy hallgatóra jutó kiadások reálértéke a folyamatos expanzió mellett is jelentősen emelkedett a 2000-es évek folyamán. A táblázatban szereplő országok közül egyedül Magyarországon tapasztalható az egy hallgatóra jutó kiadások folyamatos csökkenése. Az egész OECD-ben nincs még egy olyan ország, ahol 1995-2000 és 2000-2008 között is apadtak volna e mérce szerint a felsőoktatásra jutó források.

A felsőoktatási intézmények kiadásainak GDP-aránya tekintetében is megfigyelhető némi szóródás. Lengyelország és Észtország kivételével a kelet-közép-európai országok e tekintetben is kevesebbet költenek felsőoktatásra, mint a nyugat-európai referenciaországok, azonban a 8. táblázatból látható, hogy a különbség nem elsősorban a képzésre, oktatásra fordított pénz terén mutatkozik, hanem inkább a kutatási kiadásoknál. Míg régióinkban a kutatási forrásoknál akár négyszer-öttször többet költenek magára az oktatásra, addig az arányok egészen mások a nyugati országokban: kétharmad-egyharmad, vagy akár (mint Svédország esetében látható) fele-fele. Ez összhangban van azzal a mindennapos tapasztalattal, miszerint a volt szocialista országok felsőoktatásában kisebb a kutatási tevékenység szerepe, ami értelemszerűen a kutatási eredményekben (és közvetve az oktatás minőségében) is megmutatkozik.

¹ A két táblázatban szereplő számok nincsenek teljesen összhangban, ez minden bizonnyal az infláció és a vásárlóerő eltérő számbavételének köszönhető.

7. táblázat A felsőoktatási intézményi kiadások reálértéke, hallgatói létszám és az egy hallgatóra jutó kiadás reálértéke, 2000=100%

	Kiadások		Hallgatói létszám		Egy hallgatóra jutó kiadások	
	1995	2008	1995	2008	1995	2008
Csehország	101	202	64	164	159	124
Észtország	69	154	60	116	115	132
Lengyelország	59	195	55	119	107	163
Magyarország	78	131	58	149	135	88
Szlovákia	81	185	72	174	113	106
Ausztria	97	148	91	115	107	129
Hollandia	95	128	96	129	99	99
Írország	56	135	85	118	66	115
Németország	95	122	104	113	91	107
Svédország	81	121	83	114	97	107
OECD-átlag	80	140	83	124	98	114

Forrás: OECD (2011), B1.5. táblázat, 222. oldal

8. táblázat A felsőoktatási intézmények kiadásai a GDP százalékában, 2008

	Oktatás	Egyéb szolgáltatások	Kutatás	Összesen	Ebből	
					Közösségi	Magán
Csehország	1,0	0,0	0,2	1,2	0,9	0,2
Észtország	1,3	1,1	0,2
Lengyelország	1,3	0,0	0,2	1,5	1,0	0,4
Magyarország	0,6	0,1	0,2	0,9	0,9	...
Szlovákia	0,7	0,1	0,1	0,9	0,7	0,2
Szlovénia	0,9	0,0	0,2	1,1	1,0	0,2
Ausztria	0,9	0,0	0,4	1,3	1,2	0,1
Hollandia	1,0	0,0	0,5	1,5	1,1	0,4
Írország	1,0	...	0,4	1,4	1,2	0,2
Németország	0,7	0,1	0,5	1,2	1,0	0,2
Svédország	0,8	0,0	0,8	1,6	1,4	0,2
OECD-átlag	1,1	0,1	0,4	1,5	1,0	0,5

Forrás: OECD (2011), B2.3. táblázat, 231. oldal és B6.1. táblázat, 276. oldal

A közösségi és magánforrások közötti arányok tekintetében nincs jelentős különbség a két országcsoport között. Az országok döntő többségében 0,1-0,2

százalék a magánkiadások GDP-aránya, ennél csak Lengyelországban, illetve Hollandiában nagyobb (0,4 százalék). Érdekes, hogy a teljes OECD-ben ennél is magasabb az arány (0,5 százalék), ez azonban főként a nagyon erős magánfelsőoktatással rendelkező, Európán kívüli országoknak (Egyesült Államok, Japán, Korea) köszönhető.

A 9. táblázatból látható, hogy az összes felsőoktatási kiadás (vagyis nem csak a felsőoktatási intézményeken keresztül folyó kiadások) tekintetében is domináns a közösségi források szerepe: minden vizsgált országban 70 százalék vagy afölötti az arányuk. Abban a tekintetben persze van különbség, hogy a magánforrások alapvetően a háztartásoktól származnak-e (pl. Észtország, Lengyelország, Szlovénia, illetve Írország), vagy pedig más forrásokból: pl. gazdasági megbízások, vállalati ösztöndíjak stb. (Szlovákia vagy Svédország). Abból a szempontból sem egységes a kép, hogy a magánkiadásokból támogatások formájában mekkora részt vállal át a társadalom többi tagja.

9. táblázat A felsőoktatási kiadások megoszlása források szerint, 2008 (%)

	Közösségi kiadások	Háztartások kiadásai	Egyéb magánkiadások	Összes magánkiadás	Magánból támogatott
Csehország	79,1	9,4	11,5	20,9	...
Észtország	78,8	19,3	1,9	21,2	7,2
Lengyelország	69,6	23,7	6,7	30,4	...
Szlovákia	73,1	10,5	16,4	26,9	2,0
Szlovénia	83,8	16,0	0,2	16,2	0
Ausztria	84,7	5,9	9,4	15,3	8,4
Hollandia	72,6	15,1	12,3	27,4	0,3
Írország	82,6	15,0	2,5	17,4	1,1
Németország	85,4	14,6	...
Svédország	89,1	0,0	10,9	10,9	...
OECD-átlag	68,9	31,1	3,3

Forrás: OECD (2011), B3.2b. táblázat, 244. oldal

A 10. táblázat ugyanezeknek az arányoknak az időbeli alakulását mutatja. Látható, hogy Nyugat-Európában (és az OECD-átlag esetében) a közösségi kiadások arányának mérsékelt, de folyamatos csökkenése figyelhető meg. A kivétel Írország, ahol 2005-ig emelkedett a közösségi források aránya, csak azóta tapasztalható némi visszafordulás. Ezzel szemben Kelet-Közép-Európa képe vegyesebb. Szlovákiában jelentősen megnőtt a magánforrások aránya, míg Észtországban és Szlovéniában (igaz, csak a 2005-ös és 2008-as adatok elérhe-

tők) ellenkező irányú változás tapasztalható. Csehországban és Lengyelországban 2000, illetve 2005 előtt jelentősen nőtt a közösségi kiadások aránya, azonban ezt követően csökkenésnek indult, míg Magyarországon pont fordított a helyzet.

A felsőoktatási ráfordításokat (másik oldalról pedig az oktatás minőségét) jól jellemzik a diák-tanár arányok (11. táblázat). A felsőoktatásban ugyanis, csakúgy, mint a teljes oktatási szektorban, nagyon jelentős a személyi kiadások aránya. Ahogy a tanulmány 2. fejezetében volt már róla szó: éppen emiatt a költségvetési takarékoság egyik egyszerű eszköze is a csoportlétszámok, vagyis a diák-tanár arány növelése lehet. Ez természetesen általában rontja az oktatás hatékonyságát (bár függvényszerű kapcsolatról nyilván nincsen szó), hiszen kevesebb energia jut egy-egy hallgatóra. Szignifikáns eltérés mutatkozik

10. táblázat A közösségi kiadások felsőoktatási ráfordításokon belüli aránya és időbeli alakulása (%)

	Közösségi kiadások aránya				Közösségi kiadások növekedése			
	1995	2000	2005	2008	1995	2000	2005	2008
Csehország	71,5	85,4	81,2	79,1	86	100	147	187
Észtország	69,9	78,8	69	100	113	154
Lengyelország	...	66,6	74,0	69,6	89	100	193	202
Magyarország	80,3	76,7	78,5	...	78	100	125	131
Szlovákia	95,4	91,2	77,3	73,1	86	100	127	145
Szlovénia	76,5	83,8
Ausztria	96,1	96,3	92,9	84,7	96	100	129	130
Hollandia	79,4	76,5	73,3	72,6	99	100	111	120
Írország	69,7	79,2	84,0	82,6	49	100	108	142
Németország	89,2	88,2	85,3	85,4	96	100	102	117
Svédország	93,6	91,3	88,2	89,1	84	100	111	117
OECD-átlag	73,7	72,7	68,4	67,0	84	100	118	130

Forrás: OECD (2011), B3.3. táblázat, 245. oldal

11. táblázat Diák-tanár arány a felsőoktatásban, 2009

Csehország	19,6	Szlovénia	20,4	Németország	11,9
Lengyelország	16,1	Ausztria	15,6	Svédország	8,8
Magyarország	16,3	Hollandia	14,4	OECD-átlag	14,9
Szlovákia	15,6	Írország	14,3		

Forrás: OECD (2011), D2.2. táblázat, 403. oldal

e tekintetben is a kelet-közép-európai és nyugat-európai országok között: térségünk minden országában az OECD-átlag feletti a diák-tanár arány (a szlovén érték a teljes OECD-ben a legmagasabb). A két véglet (Svédország és Szlovénia) között majdnem két és félszeres a különbség.

A 3-4. fejezetben a teljes régió felsőoktatásának strukturális, illetve finanszírozási jellemzőiről volt szó, a folytatásban rátérünk az egyes országok felsőoktatás-finanszírozási rendszereinek rövid leírására.

5. A balti államok

A balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia) felsőoktatási rendszereinek sok közös vonása van. A teljes régióban itt (főleg Lettországban és Litvániában) a legszélesebb körű a felsőoktatásban való részvétel. A magyar finanszírozáshoz hasonló *duális rendszer* működik ezekben az országokban: a hallgatók egy része államilag finanszírozott helyeken tanul (akár állami, akár magánintézményekben), a többiek viszont tandíjat fizetnek. A költségtérítéses hallgatók részarányában viszont jelentős eltérések figyelhetők meg. A másik oldalon a hallgatói juttatások is viszonylag széleskörűek, az ösztöndíjak mellett mindhárom országban működik államilag támogatott (kamattámogatást és garanciát tartalmazó) diákhitelezési rendszer.

Észtországban 6 állami egyetem működik (köztük a széles spektrumon oktató Tallini és Tartui Egyetem), emellett 12 olyan állami főiskola, amely alapvetően egy-egy területre koncentrál (pl. tanárképzés, műszaki oktatás, tengerészet stb.). 3 magánegyetem és 12 magánfőiskola is fogad hallgatókat az országban (Archimedes Foundation, 2010). A képzési szerkezet 2002 óta a háromciklusú struktúrát követi az egészségügyi és építészmérnöki, építőmérnöki képzések kivételével.

Az 1995-ös finanszírozási reform óta duális rendszer működik: a hallgatók egy része államilag finanszírozott helyhez jut, a többiek tandíjat fizetnek. A magániskolák is kaphatnak államilag finanszírozott képzési helyeket, vagyis valójában az állam felsőoktatási képzéseket vásárol az intézményektől. Az intézmények és a kormányzat közötti szerződés alapvetően a mesterszintű helyeket tartalmazza, az iskolák legalább másfélszer ennyi alapszakos hallgatót kell, hogy képezzenek. A támogatás pontos összege egy többszereplős alku eredményeként alakul ki.

Az államilag finanszírozott helyeken egyáltalán nincs tandíj, akik nem kerülnek be ezekre a pozíciókra, azok viszont költségtérítést fizetnek. Ennek a tandíjnak az összegét az intézmények gyakorlatilag szabadon határozhatják meg, az állami fenntartású intézményeknél annyi korlát van, hogy a díjak nem

emelkedhetnek 10 százaléknál többel egyik évről a másikra. Ezzel a korlátozással együtt is jelentős eltérések figyelhetők meg a tandíjak mértékében. Kezdetben a felvételi vizsga dönti el, hogy melyik csoportba kerül a hallgató, de a későbbiekben van átjárás az államilag támogatottak és a költségtérítések között (Huisman és szerzőtársai, 2007).

A hallgatói támogatások alapvetően két formát öltenek. Egyfelől vannak szociális alapú és tanulmányi ösztöndíjak. Utóbbiak a hangsúlyosabbak, ebből a hallgatók mintegy harmada részesül. Másfelől 1997 óta a hallgatók (minden nappali tagozatos hallgató, a tandíjasok is) igényelhetnek államilag támogatott diákhitelt. A hitelt magánintézmények nyújtják, a kormányzat alapvetően két tekintetben játszik szerepet. Egyrészt kamattámogatást ad: a hallgatóknak 5 százalékos kamatot számolnak fel, amennyiben a bank magasabb kamattal nyújtja a hitelt, a különbözetet költségvetési forrásokból fedezik. Másrészt garanciát is vállal a bankok irányába. A hallgatók csak úgy juthatnak hitelhez, ha vagy ingatlanfedezettel, vagy kezesekkel tudják biztosítani a visszafizetést, ez azért szükséges, hogy a kormányzat be tudja hajtani a tartozást, amennyiben a bankok felé vállalt kezessége esedékessé válik. A törlesztés egy évvel a végzettség megszerzése után indul, rögzített futamidővel, a törlesztőrészlet nem jövedelemfüggő. Három év alatti gyermek nevelése vagy katonai szolgálat esetén felfüggesztik a törlesztést, míg bizonyos esetekben (pl. elhelyezkedés az államigazgatásban) az állam átvállalja a hitel visszafizetését (UB GSE, 2005).

A rendszerváltozáskor *Lettországbán* összesen 10 állami és 2 magán felsőoktatási intézmény működött, a számuk 2007-ig ötszörösre nőtt: 37 állami és 23 magánintézmény várja a hallgatókat. A lett felsőoktatás kifejezetten széleskörű, a 10 000 lakosra jutó 552 hallgató a második legnagyobb ilyen mutató a világon (Kanada, 580 után). A diákok mintegy 70 százaléka tanul az állami egyetemeken, főiskolákon (LI, 2008).

Már az 1991-es oktatási törvény kialakította az alap- és mesterszintre épülő képzési struktúrát. A lett felsőoktatási intézmények meghirdetnek ún. akadémiai és gyakorlati képzéseket is, utóbbiak között olyanok is vannak, amelyekről van átjárás a magasabb szintű akadémiai vonalra, és olyanok is, amelyekről csak a gyakorlati ág magasabb szintjére vezet az út (IZM, 2011).

1991-ben kialakították a duális finanszírozási rendszert is: az érettségi-felvételi alapján dől el, hogy a hallgató államilag finanszírozott felsőoktatási helyre kerül-e, vagy tandíjat kell fizetnie. Az összes hallgató kevesebb, mint negyede tanul államilag finanszírozott képzésben. A pontos számukat évről évre határozza meg a kormányzat, a felsőoktatási intézmények a többi hallgatótól saját maguk által megszabott tandíjat kérhetnek. A tandíjak viszonylag magasak, az átlagbér 70 százalékát is elérhetik, de Észtországhoz hasonlóan itt is nagy a szórás a tandíjak tekintetében. A tanulmányi teljesítménytől függően van

átjárás a finanszírozott és a költségtérítéssel csoport között, évente akár a hallgatók 10 százaléka is átkerül egyik csoportból a másikba (Krumins és szerzőtársai, 2006).

Lettorszában is vannak ösztöndíjak, azonban csak szűk körben: az államilag finanszírozott hallgatóknak is csak kis része, vagyis az összes hallgatónak mintegy 3-4 százaléka jogosult ösztöndíjakra. Az államilag támogatott diákhitel ezzel szemben minden hallgató igénybe veheti. Először 1997-ben vezettek be a megélhetési költségeket fedező hitelrendszert (ez csak a nappali tagozatos hallgatóknak szól), majd ezt 1999-ben kibővítették egy kifejezett tandíjhitellel is. A két rendszer sok tekintetben ugyanúgy működik, azzal a lényegi különbséggel, hogy a tandíjhitel nem kamatozik a tanulmányok ideje alatt. A lett diákhitel az észttel is sok közös vonást mutat: a diákok 5 százalékos kamatot fizetnek, az e feletti kamatrészt az állam vállalja magára. Itt is egy évvel a diploma megszerzése után indul a visszafizetés, itt is szükség van kezesre vagy fedezetre a hitel felvételéhez. Az állam mintegy „második kezesként” viselkedik a bankok felé a tartozás 90 százalékanak erejéig. Annyiban nagyobb az állami támogatás a lett diákhitel-rendszerben, mint az észtt megfelelőjében, hogy minden született gyermek után elengedik a tartozás 30 százalékat, vagyis ezt a részt az állam átvállalja. A meghatározott állami vagy önkormányzati munkakörökben munkát vállalóknak is évente csökkentik a tartozás összegét, vagyis ez tulajdonképpen egy fizetés-kiegészítésként működik ezekben a pozíciókban (UB GSE, 2004a).

Litvánia felsőoktatási rendszere és finanszírozása is nagy hasonlóságot mutat a másik két balti országgal. Az országban 23 egyetem (ebből 15 állami) és 23 főiskola (ebből 13 állami) működik. Előbbiek alap- és mesterszinten, valamint doktori képzésen is oktatnak, a főiskolák ezzel szemben csak alapképzéseket indítanak. A finanszírozás itt is duális rendszerben működik: vannak államilag finanszírozott és tandíjas hallgatók. A kormányzat szakterületenként határozza meg a támogatott hallgatói létszámot (2010-ben pl. az egyetemeken 9700, a főiskolákon 9200 elsőéves helyet finanszíroznak), amely felett az intézmények költségtérítéssel hallgatókat vehetnek fel. Az intézmények szabadon határozzák meg a tandíj mértékét, illetve az is közös az észtt és lett rendszerrel, hogy a magániskolák is kaphatnak államilag finanszírozott férőhelyeket (SMM, 2010a).

A diákok körében a 2000-es években megnőtt a tandíjas hallgatók aránya. 2002-ben még csak a hallgatók alig több mint negyede fizetett költségtérítést, ma már nagyjából felük. 2009-ben a kormányzat felsőoktatási reformba kezdett, aminek eredményeképpen az egy hallgatóra jutó költségvetési támogatás összegét megduplázták. A szakterületek tekintetében is hangsúlyeltolódást jelent a reform, jelentősen csökkent az államilag finanszírozott férőhelyek száma a jogi és üzleti képzési területeken (SMM, 2010b).

A teljesítményen és szociális helyzeten alapuló ösztöndíjakat itt is az államilag támogatott diákhitel rendszere egészíti ki. A hitel a tandíjak és a megélhetési költségek fedezésére is fordítható. A végzés után két évvel kell elkezdni törleszteni, a törlesztés időtartama a hitel folyósítási idejének háromszorosa, legfeljebb 15 év. Azoknak a tehetséges hallgatóknak, akik a normál tanulmányi időnél hamarabb szerzik meg a végzettséget, elengedik a tartozását. Emellett a hallgatók nagyon nagy részének biztosítanak olcsó kollégiumi elhelyezést (UB GSE, 2004b).

6. A visegrádi országok

A visegrádi országok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia) között nagyobbak a felsőoktatás finanszírozásában mutatkozó különbségek, mint a balti államok esetében. Az azonban fontos közös vonás, hogy egyik országban sincs általános érvényű tandíj, illetve nem a balti államok (valamint pl. Magyarország) által alkalmazott duális finanszírozási rendszert működtetik. Vannak ugyan, akik tandíjat fizetnek, azonban ezek vagy a részidős képzések hallgatói, vagy a nappali tagozatosok közül azok, akik túllépték a normális képzési időt.

Lengyelország az egész régió legnagyobb állama több mint kétmillió felsőoktatási hallgatóval (összehasonlításképpen: Észtországban összesen mintegy 1,3 millióan laknak). A hallgatói létszám 1980-as években bekövetkezett csökkenését ugrásszerű bővülés követte a 2000-es évek közepéig. A 2007-2008-as tanévben 455 felsőoktatási intézmény működött összesen (ebből 131 állami és 324 magán), ami szintén egy jelentős gyarapodás következménye, hiszen a rendszerváltozáskor még kevesebb, mint 100 egyetemen, főiskolán lehetett tanulni. Az állami intézményekbe jár a hallgatók kétharmada.

Az alkotmány értelmében a felsőoktatás ingyenes, ez azonban csak a nappali képzésre vonatkozik (ott csak a tárgyújrafelvétel, vagy az idegen nyelvű tárgyak hallgatása kerül pénzbe). A nappalis hallgatók mellett azonban az egyetemek, főiskolák felvehetnek esti vagy levelező képzésen részt vevő hallgatókat, akik tandíjat fizetnek. Az állami fenntartású iskolákban ennek csak az szab korlátot, hogy a teljes hallgatói létszám legfeljebb fele lehet a költségtérítéssel részidős képzés résztvevője. Ezek a tandíjak hasonló nagyságrendűek, mint a magánegyetemen fizetendő összegek. Ennek megfelelően az állami intézmények is jelentős tandíjbevételekhez juthatnak, átlagosan a bevételeik 20 százaléka ebből származik. Mintegy 73 százalék a költségvetési támogatások aránya, a többi az egyéb külső forrásokból (kutatások, gazdasági megbízások stb.) ered (UB GSE, 2010).

Az állami támogatás normatív alapon történik. A képzési támogatás a hallgatói és oktatói létszámon (előbbi a képzési terület, utóbbi az akadémiai fokozatok szerint súlyozva) alapul. A hallgatói normatíva összegét értelemszerűen a diákok száma határozza meg. Pályázati formában, illetve a kutatási eredményesség alapján kutatási támogatásokhoz, illetve speciális eseti támogatásokhoz (pl. infrastruktúra-fejlesztés) is hozzájuthatnak az egyetemek. A magánintézmények is kaphatnak állami támogatást a hallgatói juttatások finanszírozására, illetve a kutatások támogatására, de (két katolikus egyetem kivételével) nem jogosultak képzési támogatásra, így fő bevételi forrásaik a hallgatók által fizetett tandíjak.

A hallgatói támogatások gerincét itt is a vissza nem térítendő támogatások rendszere és a diákhitel adja. A tanulmányi eredmények és a szociális helyzet alapján is járnak ösztöndíjak (a hallgatók mintegy negyedének), illetve különféle egyéb támogatások (pl. lakhatási, étkezési támogatás). A diákhitel rendszerét 1998-ban vezették be, minden hallgató jogosult rá, aki 25. életéve előtt kezdte egyetemi tanulmányait. A hitel támogatására szolgáló keretösszeget évente határozzák meg, vagyis csak korlátozott számban érhető el ez az állami kamattámogatással könnyített hitelforrás. Amennyiben túljelentkezés van a hitel iránt, akkor a hallgatók szociális helyzete alapján választják ki a jogosultakat. A lengyel diákhitel esetében is szükség van kezesre, ami garanciát jelent a hitelnyújtó, illetve a kormányzat számára. A rendszer visszafizetés szempontjából a balti államok diákhitelrei és a magyarhoz hasonló jövedelemfüggő törlesztésű rendszerek között helyezkedik el. A visszafizetés a diploma megszerzése után két évvel kezdődik, illetve tovább halasztható, amennyiben az adós munkanélküli. A törlesztés alapvetően a folyósítási idő kétszerese alatt történik, de a törlesztő részlet maximálva van a jövedelem 20 százalékában. Kiemelkedő tanulmányi eredmény esetén a tartozás 20 százalékát elengedik (Fulton és szerzőtársai, 2007).

Csehországban az 1998-as felsőoktatási törvény tekinthető a legfontosabb mérföldkönek. Ez a jogszabály tette lehetővé a magánintézmények alapítását, illetve ez vezette be az azóta működő finanszírozási modellt. 1999-től működik a Bologna-rendszernek is megfelelő háromciklusú képzési struktúra. 1998 óta számos magánfőiskola jött létre, de az állami intézmények (főleg a prágai és brnói egyetemek) domináns szerepe megmaradt az oktatásban.

A képzés költségvetési támogatása a diáklétszámon, majd az utóbbi időben már a végzetek számán alapul, különféle együtthatókkal súlyozva az egyes képzési területeket. Ezek a súlyok alapvetően az oktatás költségigényét tükrözik, nem pedig az adott szakterületre vonatkozó munkaerő-piaci igényeket vagy társadalmi prioritásokat (File és szerzőtársai, 2009).

Az állami felsőoktatási intézményeknek kevés a magánforrása, mert alapvetően ingyenes a képzés, csak az „időtúllépőknek” kell tandíjat fizetniük. Kis

léptékben működik a duális finanszírozás egy speciális formája: a fizetős felnőttképzés hallgatói is felvehetnek kurzusokat a normál felsőoktatásban, és elegendő számú tárgy teljesítése esetén ez egyenértékű diploma megszerzését eredményezheti. A magánintézmények ezzel szemben döntően a tandíjbevételeikre támaszkodnak, forrásaik 90 százaléka innen származik.

A hallgatók támogatását az ösztöndíjak és egyéb (pl. a lakóhely és iskola távolságán alapuló lakhatási) támogatások mellett adókedvezmények szolgálják. Csehország azon kevés EU-tagállam közé tartozik, ahol nincs diákhitelzési rendszer (UB GSE, 2008a).

Az újonnan alakuló cseh kormány 2010 nyarán egy általános tandíjrendszer kialakításáról döntött, ami valószínűleg 2013/2014-től lépne életbe. A tandíjakról bizonyos korlátok között (szemeszterenként legfeljebb tízezer korona) az intézmények szabadon dönthetnének, a hallgatók számára pedig a tandíjfizetés megkönnyítésének céljából tervezik a diákhitelzés bevezetését is (HVG, 2011).

Szlovákia felsőoktatás-finanszírozása sokban hasonlít a cseh rendszerre. A 2002-es felsőoktatási törvény alakította át a felsőoktatási intézmények működését, ettől kezdve nem egyszerűen a központi kormányzattól függő költségvetési szervek, hanem több forrásból táplálkozó, autonómiával rendelkező intézmények. A közösségi források dominanciája persze megmaradt: az állami intézményekben itt sincs tandíj, bár többször szóba került a bevezetése. A felsőoktatás személyi kiadásainak finanszírozását szolgáló normatíva 80 százalékban egy, a diáklétszámot, a képzés oktatóigényét, szintjét (alap, mester vagy doktori), formáját (nappali vagy részdíj), illetve az oktatók tudományos fokozatát figyelembe vevő formula, 20 százalékban pedig a kutatási tevékenység alapján kerül elosztásra. A működési kiadásokat a hallgatói létszám, a képzés szintje és formája, illetve a képzési terület iránti munkaerő-piaci igények alapján meghatározott forrásokból fedezik. Külön támogatások szolgálnak a kutatás, illetve a hallgatói juttatások finanszírozására.

Szociális alapon és tanulmányi eredmények szerint is lehet ösztöndíjakhoz jutni, összesen a hallgatók kevesebb, mint ötöde kap ilyen támogatásokat. Emellett működik a diákhitelzés is, azonban csak meglehetősen szűk körben: a hallgatók néhány százaléka veszi csak igénybe (Mederly, 2006).

7. A négy balkáni ország

A Balkán-félsziget vizsgálatba bevont államai (Bulgária, Románia, Szlovénia, Horvátország) mutatják a legnagyobb változatosságot, ami természetesen nem is meglepő, hiszen ezek az országok egyéb gazdasági, társadalmi szempontokból is meglehetősen heterogének. Szlovéniában például ingyenes a nappali tagozá-

tos oktatás, ezzel szemben Bulgáriában általános tandíjfizetési kötelezettség van, míg Romániában duális rendszer működik. A támogatási oldalon pedig fontos különbség, hogy csak Bulgáriában van diákhitel a négy ország közül.

Bulgáriában az 1995-ös felsőoktatási törvény fektette le a finanszírozás mai rendszerének kereteit. Előtte duális finanszírozási szisztéma működött államilag finanszírozott és tandíjas képzési helyekkel, de a törvény megszüntette a költségtérítéses oktatást, helyette általános, de részleges tandíjfizetési kötelezettséget vezetett be. A tandíjakat a kormányzat határozza meg, összege nem lehet nagyobb, mint a képzési normatíva 30 százaléka. A díjtétel szakterületenként változik, a részidős képzéseken általában a nappali tagozatosok tandíjának kétharmadát kell fizetni.

A költségvetési támogatásokat 1995-öt követően az előző évi bázis alapján határozták meg, majd a felsőoktatási törvény 1999-es módosítása nyomán áttértek a normatív finanszírozásra. A különböző képzési ágakon eltérő normatívákat alkalmaznak. Az állami támogatás és a tandíjak mellett a felsőoktatási intézmények egyéb (adminisztrációs) díjakat is szedhetnek, illetve más külső forrásokat is szerezhetnek.

A képzési struktúra 2002 óta követi a Bologna-féle háromciklusú rendszert. Az állami egyetemek és főiskolák mellett egy nem jelentéktelen magánfelsőoktatási rendszer is kialakult 1990 után. 2006-2007-ben 14 magánintézmény működött a 37 állami egyetem és főiskola mellett, és a magánszektor képezte a hallgatók mintegy negyedét. Ezek a magániskolák szabadon határozzák meg a tandíjak összegét, amely értelemszerűen fő bevételi forrásukat adja.

Az állami intézményekben a tandíjat a szemeszter elején kell befizetni, ez alól szociális alapon felmentést lehet kérni. Ösztöndíj és egy általános diákhitelrendszer segíti a hallgatókat a tandíjak megfizetésében, illetve a megélhetési költségeik fedezésében (EC, 2006).

Románia 2005-ben állt át a háromciklusú képzési struktúrára. Fontos jellegzetesség, hogy a magánszektor viszonylag erőteljes: a hallgatók mintegy fele tanul csak az állami felsőoktatásban. Ez az intézmények számában is megmutatkozik: 2008-ban az 56 állami felsőoktatási intézmény mellett 52 magántulajdonú is működött. Az állami egyetemeken duális rendszer működik: a költségvetésből támogatott férőhelyek mellett tandíjas hallgatókat is felvehetnek az intézmények. A diákok mintegy 30-40 százaléka fizet tandíjat, a többiek csak kisebb adminisztrációs és regisztrációs díjakat. Az államilag finanszírozott férőhelyek számát a kormányzat határozza meg képzési áganként és intézményenként, az ennél részletesebb, szakok és programok közötti elosztás már az intézmények feladata. A tandíjas hallgatók száma folyamatosan növekszik, 2003 és

2007 között 79 százalékkal, miközben az államilag támogatott férőhelyek száma csökkent. Van átjárás a két csoport között, főleg az első év után.

Mindezeknek megfelelően az állami fenntartású intézmények esetében is csak a bevételek kétharmada származik a költségvetésből, a többit a tandíjak és egyéb magánforrások teszik ki. A költségvetési források alap- és kiegészítő támogatásokból tevődnek össze. Az alaptámogatások szolgálnak a személyi és dologi kiadások fedezésére, ez 70 százalékból a hallgatói létszám, 30 százalékban különféle minőségi mutatók (tanári kar összetétele, kutatási eredményesség stb.) alapján kerül elosztásra. A hallgatói juttatások, infrastruktúra-fejlesztés és kutatás finanszírozását ezen felül kiegészítő támogatások szolgálják.

Az állami egyetemeken tanulók mintegy negyede kap ösztöndíjat: 60-70 százalékuk a tanulmányi teljesítményük, 30-40 százalékuk a szociális helyzetük alapján. Támogatott diákhitelezési rendszer nincs (UB GSE, 2008b).

Szlovéniában a nappali képzés ingyenes a szlovén és EU-s állampolgárok számára. A diákok több mint 85 százaléka a négy állami egyetemen tanul, 50 százalék feletti a Ljubljanei Egyetem részesedése (60 ezer fő feletti hallgatói létszám). Ez tehát mutatja, hogy noha léteznek magánfenntartású felsőoktatási intézmények, szerepük elhanyagolhatónak mondható: mindössze a hallgatók néhány százalékát oktatják. A részidős képzésekben tanulók ezzel szemben tandíjat fizetnek, amelyek összegét bizonyos korlátok között az intézmények határozzák meg. Az ország 2004-ben kezdte meg az áttérést a háromciklusú képzési rendszerre.

A költségvetési támogatás adja a szlovén felsőoktatás forrásainak döntő hányadát. Részben a beiratkozottak, részben a végzettek száma alapján osztják szét, figyelembe véve a szakterületek közötti különbségeket. Ezt egészítik ki a részidős képzésből származó tandíjak, illetve egyéb hallgatói források, valamint az üzleti szférától származó bevételek.

A hallgatók mintegy 20 százaléka kap ösztöndíjat tanulmányi eredményei vagy szociális helyzete alapján. Ezen kívül lakhatási támogatásokat is igényelhetnek a hallgatók, amelyek mértékét az iskola és a lakóhely közötti távolság függvényében határozzák meg. Ennek a támogatási formának lényeges szerepe van, mert a szlovén felsőoktatás térben nagyon koncentrált, a legtöbb hallgató Ljubljánban vagy Mariborban tanul. Ugyanez indokolja a közlekedés jelentős támogatását is. A hallgatók szülei adókedvezményeket vehetnek igénybe, viszont támogatott diákhitelezési rendszert nem alakítottak ki (EC, 2008).

Az EU-tagság küszöbén álló *Horvátországban* is működnek magán- és állami fenntartású felsőoktatási intézmények. Az előbbieken teljes tandíjat fizetnek a hallgatók, míg az utóbbiakban duális finanszírozási rendszer működik. Az államilag finanszírozott helyeken felül további hallgatókat vehetnek fel az in-

tézmények. A tandíjasok aránya nagyon megnőtt az 1990-es évek közepétől kezdődően, ma már ők adják az állami egyetemeken tanulók többségét. Annyiban nem tiszta duális rendszerről van szó, hogy a tandíjak nem fedezik a képzés teljes költségét. Az intézménybe való bekerüléskor a felvételi eredmények alapján osztják el a tandíjmentes, finanszírozott helyeket, azonban később a tanulmányi eredmények figyelembe vételével rendszeresen újraosztják őket. A részidős képzésekben tanulók mindannyian fizetnek tandíjat, de ez egy kisebb összeg, mint a nappali tagozaton.

Az állami fenntartású egyetemek, főiskolák forrásainak mintegy harmada származik a költségvetésen kívülről. Ez magába foglalja a tandíjak és egyéb hallgatói bevételek mellett az adományok és gazdasági bevételek körét is. A magánintézményekben értelemszerűen a saját források töltenek be domináns szerepet.

A hallgatói támogatások meglehetősen szűk körűek. A hallgatók 10 százaléka kaphat szociális alapú ösztöndíjat, míg államilag támogatott diákhitel nincs (OECD, 2008).

8. A felsőoktatás megtérülése és eredményessége Kelet-Közép-Európában

A felsőoktatásban való részvétel megtérülésének, a felsőoktatás eredményességének egyik fontos mércéje, hogy mekkora hasznokat nyújt a végzettek számára. Ezek a hozamok részben többletjövedelmek formáját öltik, részben pénzben nem kifejezhető hasznok (pl. kedvezőbb munkafeltételek, az önmegvalósítás nagyobb lehetősége) is társulnak a magasabb képzettséghez. Utóbbiak nehezen számszerűsíthetők, azonban a bértöbbletek viszonylag könnyebben mérhetők.

A 12. táblázatban a felsőfokú végzettségűek átlagbére látható a középfokú végzettségűek átlagbérenek százalékában. Az adatok nemek szerinti bontásban is szerepelnek, mert egyes országokban jelentős különbség van a nők és férfiak diplomás jövedelemelőnye tekintetében. Összevetve a táblázatban szereplő hat kelet-közép-európai országot a vizsgálatba bevont nyugat-európai államokkal azt láthatjuk, hogy térségünkben nagyobbak a bérelőnyök. Nyugat-Európában (és az OECD egészében) átlagosan másfélszer annyit keresnek a diplomások, mint a középfokú végzettségűek. Az egyes országok között természetesen vannak különbségek, Svédországban például csak 26 százalék az átlagos bérelőny a teljes lakosságot tekintve. Ezzel szemben Kelet-Közép-Európában Észtország kivételével inkább kétszeres átlagjövedelmekről beszélhetünk a diplomások esetében. A nemek közötti különbségek is erőteljesebbek az új EU-tagállamokban, (megint Észtország kivételével) a bérelőnyök lényegesen na-

gyobbak a férfiak körében. A bértöbbletek időbeli alakulásában viszont szisztematikus különbségek nem figyelhetők meg.

12. táblázat A felsőfokú végzettségük átlagbére a középfokú végzettségük átlagbérenek százalékában, 25-64 éves korosztály

		1999	2004	2009			1999	2004	2009
CZE	Férfiak	178	193	201	AUT	Férfiak	...	149 ⁺	153
	Nők	170	160	166		Nők	...	156 ⁺	158
	Együtt	179	182	188		Együtt	...	152 ⁺	155
EST	Férfiak	142	NED	Férfiak	...	143 ^{**}	156 ⁺⁺
	Nők	162		Nők	...	155 ^{**}	162 ⁺⁺
	Együtt	137		Együtt	...	148 ^{**}	159 ⁺⁺
POL	Férfiak	182	204	188 ⁺⁺	IRL	Férfiak	138 [*]	171	162
	Nők	148	166	161 ⁺⁺		Nők	163 [*]	168	171
	Együtt	161	179	167 ⁺⁺		Együtt	153 [*]	169	164
HUN	Férfiak	238	253	247	GER	Férfiak	138	149	154
	Nők	167	190	185		Nők	123	148	154
	Együtt	200	217	211		Együtt	135	153	157
SVK	Férfiak	192	SWE	Férfiak	138	135	134
	Nők	177		Nők	126	127	127
	Együtt	184		Együtt	131	127	126
SLV	Férfiak	...	217	208	OECD	Férfiak	157	162	164
	Nők	...	190	185		Nők	147	153	158
	Együtt	...	198	191		Együtt	151	155	157

Forrás: OECD (2011), A8.2a-c. táblázatok, 149-154. oldal

Megjegyzés: *2000, **2002, +2005, ++2008

CZE – Csehország, EST – Észtország, POL – Lengyelország, HUN – Magyarország, SVK – Szlovákia, SLV – Szlovénia, AUT – Ausztria, NED – Hollandia, IRL – Írország, GER – Németország, SWE – Svédország, OECD – OECD-átlag

A magasabb bér önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hallgató az egyetemen vértéződött fel olyan tudással, ami jelentősen növeli termelékenységét, így a munkáltatónak megéri többet áldozni egy képzettebb munkavállalóra. Lehet, hogy részben inkább arról van szó, hogy a felsőoktatás segít kiválasztani a jobb képességű, és így termelékenyebb munkavállalókat², vagyis az alacsonyabb végzettségűek akkor sem jutnának ilyen magas jövedelmekhez, ha ők is diplomát szereztek volna, illetve a diplomások abban az esetben is az alacsonyabb

² Ez az ún. szűrőelmélet fő mondanivalója.

nyabb végzettségűeknél magasabb béreket kapnának, ha nem végezték volna el az egyetemet. Az egyetemi képzés tényleges hozama tehát kisebb lehet az itt szereplő bértöbbleteknél. Viszont az egyén szempontjából valójában mindegy, hogy miért kap magasabb jövedelmet, a lényeg, hogy a felsőfokú végzettség átlagosan igen jelentős bérelőnnyel jár a számára.

Azt is fontos hozzátenni ezekhez az adatokhoz, hogy az átlagos bértöbblet önmagában egyáltalán nem mond semmit a jövedelmek (és így a diplomás bérelőny) szóródásáról. Vagyis a nagyobb átlagos bértöbblet nem csak azt jelentheti, hogy mindenki nagyobb jövedelmi előnyökhöz jut a diploma megszerzésével, hanem akár azt is, hogy kevesen hatalmas hasznokhoz jutnak, míg sokak esetében nem is realizálódik jelentős bérelőny.

13. táblázat A különböző végzettségűek foglalkoztatottsági rátái, 25-64 éves korosztály (%)

		1999	2004	2009			1999	2004	2009
CZE	0-2	46,9	42,3	43,9	AUT	0-2	53,3	52,2	55,6
	3-4	76,4	74,8	75,1		3-4	75,6	73,9	77,6
	5-6	87,4	86,4	84,3		5-6	86,2	82,5	86,7
EST	0-2	...	50,9	47,4	NED	0-2	60,7	59,4	63,6
	3-4	...	72,6	71,6		3-4	79,5	77,9	81,7
	5-6	...	82,4	82,8		5-6	87,2	85,3	88,1
POL	0-2	46,6	37,5	41,6	IRL	0-2	54,4	57,5	50,0
	3-4	69,7	61,3	66,3		3-4	74,8	75,9	69,1
	5-6	86,6	82,3	85,3		5-6	87,2	86,2	82,0
HUN	0-2	35,8	36,9	37,4	GER	0-2	48,7	48,6	54,9
	3-4	72,1	70,9	67,0		3-4	69,9	69,5	75,5
	5-6	82,1	82,9	78,8		5-6	83,0	82,7	86,4
SVK	0-2	33,2	26,6	30,3	SWE	0-2	66,5	67,0	64,2
	3-4	72,5	70,3	72,0		3-4	79,6	80,7	81,3
	5-6	87,0	83,6	83,2		5-6	85,6	85,4	88,1
SLV	0-2	...	55,9	53,7	OECD	0-2	57,7	56,1	56,0
	3-4	...	74,4	74,6		3-4	75,0	74,3	74,2
	5-6	...	86,8	88,4		5-6	84,5	83,6	83,6

Forrás: OECD (2011), A7.3a. táblázat, 129-130. oldal

Megjegyzés: A számok az ISCED-felosztást követik. 0-2: középfok alatti végzettség, 3-4: középfokú végzettség, 5-6: felsőfokú végzettség.

CZE – Csehország, EST – Észtország, POL – Lengyelország, HUN – Magyarország, SVK – Szlovákia, SLV – Szlovénia, AUT – Ausztria, NED – Hollandia, IRL – Írország, GER – Németország, SWE – Svédország, OECD – OECD-átlag

Fontos, hogy a felsőfokú végzettség eredményeképpen nem csak magasabb összegeket lehet keresni, amennyiben állást találnak, hanem jelentősen megnő az állásszerzés valószínűsége is. A 13. táblázat a 25-64 éves korosztály foglalkoztatottsági rátáit mutatja végzettség szerinti bontásban. A magasabb végzettség minden vizsgált országban lényegesen nagyobb foglalkoztatottsági rátával párosul. A két országcsoportot összevetve az látható az adatokból, hogy a felsőfokú végzettségűek körében nincs érdemi különbség a foglalkoztatottságot illetően, a kelet-európai országok alacsonyabb foglalkoztatottsági rátái elsősorban a képzetlenebbek rosszabb munkaerő-piaci helyzetével magyarázható. A diplomások foglalkoztatottsági rátája több ország esetében is duplája a legfeljebb

14. táblázat A különböző végzettségűek munkanélküliségi rátái, 25-64 éves korosztály (%)

		1999	2004	2009			1999	2004	2009
CZE	0-2	18,8	23,0	21,8	AUT	0-2	5,9	7,8	8,4
	3-4	6,5	6,4	5,4		3-4	3,2	3,8	3,6
	5-6	2,6	2,0	2,2		5-6	1,8	2,9	2,2
EST	0-2	...	15,4	24,1	NED	0-2	4,3	5,5	4,1
	3-4	...	9,5	14,8		3-4	2,3	3,8	2,7
	5-6	...	5,0	6,3		5-6	1,7	2,8	2,0
POL	0-2	16,4	27,8	13,9	IRL	0-2	9,2	6,1	15,4
	3-4	10,7	17,4	7,2		3-4	3,5	3,0	11,3
	5-6	3,1	6,2	3,6		5-6	1,7	2,2	6,1
HUN	0-2	11,1	10,8	21,0	GER	0-2	15,6	20,4	16,7
	3-4	5,8	5,0	8,2		3-4	8,6	11,2	7,5
	5-6	1,4	1,9	3,5		5-6	4,9	5,6	3,4
SVK	0-2	30,3	47,7	38,3	SWE	0-2	9,0	6,5	10,0
	3-4	11,9	14,6	10,0		3-4	6,5	5,8	6,2
	5-6	4,0	4,8	3,9		5-6	3,9	4,3	4,3
SLV	0-2	...	8,4	7,8	OECD	0-2	9,3	10,6	11,5
	3-4	...	5,3	5,6		3-4	6,1	6,5	6,8
	5-6	...	2,8	3,1		5-6	3,8	4,1	4,4

Forrás: OECD (2011), A7.4a. táblázat, 131-132. oldal

Megjegyzés: A számok az ISCED-felosztást követik. 0-2: középfok alatti végzettség, 3-4: középfokú végzettség, 5-6: felsőfokú végzettség.

CZE – Csehország, EST – Észtország, POL – Lengyelország, HUN – Magyarország, SVK – Szlovákia, SLV – Szlovénia, AUT – Ausztria, NED – Hollandia, IRL – Írország, GER – Németország, SWE – Svédország, OECD – OECD-átlag

alapfokú végzettséggel rendelkezőkének. A nyugat-európai országokban nincsenek ekkora eltérések, köszönhetően az alacsonyabb végzettségűek viszonylag magasabb foglalkoztatottságának. A középfokú végzettségűek körében nincs olyan nagy különbség, mint a legfeljebb alapfokú iskolával rendelkezők esetében, de némi lemaradás itt is megfigyelhető.

Ugyanennek az éremnek a másik oldalát mutatják a munkanélküliségi ráták (14. táblázat). Látható, hogy a diplomás munkanélküliség egyáltalán nem súlyosabb a térségben, mint a fejlettebb országokban, sőt, pl. a csehországi adat az egyik legalacsonyabb az OECD-ben. A felsőoktatásban való részvétel előnye abban mutatkozik meg, hogy mennyivel magasabb a középfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája a diplomásokénál. Nyugat-Európában ez az eltérés Németországot leszámítva a kétszeres arány alatt van, ezzel szemben térségünkben általánosabb a két és félszeres differencia. Természetesen a jelenség hatványozottan jelentkezik a csak alapfokon iskolázottak esetében. Míg a nyugat-európai országokban a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők munkanélküliségi rátája többségében két-háromszorosa a diplomásokénak (Ausztriában majdnem négyszerese, Németországban 2009-ben ötszöröse, noha a korábbi években háromszoros-négyszeres volt az eltérés), addig Magyarországon hat és félszerese, Csehországban és Szlovákiában pedig mintegy tízszerese.

A felsőoktatásban való részvétel pénzbeli hasznainak és költségeinek arányát, az oktatás, mint befektetés jövedelmezőségét az ún. belső megtérülési rátákkal is mérhetjük (15. táblázat). A belső megtérülési ráta annak a kamatlábnak felel meg, amelyet diszkontrátaként használva a felsőoktatásban való részvétel hozamának nettó jelenértéke (a hozamok – bértöbblet stb. – és költségek – tandíj, elmulasztott jövedelem stb. – jelenértékének különbsége) pontosan nulla. Másképpen megfogalmazva: ha az alternatív befektetési lehetőségek hozama nagyobb, mint a felsőoktatás belső megtérülési rátája, akkor a képzésben való részvétel gazdasági értelemben veszteséges – az egyén, illetve a társadalom számára. A belső megtérülési ráták számításakor csak a pénzbeli költségeket és hozamokat veszik számításba. Az egyéni megtérülési ráták esetében ez az oktatás során felmerülő közvetlen költségeket, a képzésben való részvétel miatt elmulasztott jövedelmeket jelenti, illetve a másik oldalon a nettó jövedelemben mutatkozó többletet és a nagyobb foglalkoztatás hasznát. A társadalmi megtérülési ráták esetén két lehetőség van az elmulasztott jövedelmek és a bértöbbletek figyelembe vételére: vagy a bruttó jövedelmeket veszik számításba, vagy csak a bérek után fizetett adókat és járulékokat. Az előbbi megközelítés a „társadalom”-ba beleszámolja az oktatásban részt vevő egyént is, utóbbi ezzel szemben a társadalom többi tagjára helyezi a hangsúlyt. Az OECD a második megközelítést alkalmazza, az ennek megfelelő számok szerepelnek a 15. táblázatban.

Látható, hogy Kelet-Közép-Európában mind az egyéni, mind a társadalmi megtérülési ráták jelentősebbek, mint a nyugat-európai országokban. Érdekes eredmény, hogy Magyarországon a társadalmi megtérülési ráták magasabbak voltak az egyéniénél. Ez annak köszönhető, hogy 2007-ben még egy erősen progresszív személyi jövedelemadó rendszer működött hazánkban, vagyis a diploma révén megszerezhető kétszer nagyobb átlagjövedelem jóval több mint kétszer több adóforintot jelentett a társadalom többi tagja számára. A lineáris adózásra való áttéréssel ez a helyzet megváltozott, a felsőoktatás társadalmi megtérülési rátái csökkennek. Magyarország abban a tekintetben is kiemelkedik, hogy itt a legnagyobb a differencia a férfiak és nők esetében megfigyelhető

15. táblázat A felsőoktatás egyéni és társadalmi belső megtérülési rátái (%)

	Év	Egyéni		Társadalmi	
		Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Csehország	2007	17,6	16,0	12,9	11,6
Lengyelország	2006	21,6	20,4	14,8	12,5
Magyarország	2007	20,0	14,3	21,8	18,2
Szlovénia	2007	19,1	17,7	16,3	13,4
Ausztria	2007	10,4	9,8	6,8	6,0
Hollandia	2006	7,4	6,2	6,5	5,6
Írország	2006	13,9	17,7	10,2	12,4
Németország	2007	11,5	8,4	12,6	8,9
Svédország	2007	7,1	5,8	5,1	1,5
OECD-átlag	-	12,4	11,5	11,1	9,2

Forrás: OECD (2011), A9.3-4. táblázatok, 174-175. oldal

16. táblázat Élettel való elégedettség aránya végzettség szerint, 2008 (%)

	0-2	3-4	5-6		0-2	3-4	5-6
Csehország	31,2	59,8	75,3	Ausztria	63,4	73,2	75,3
Észtország	39,6	42,3	58,5	Hollandia	80,6	86,8	93,3
Lengyelország	48,4	63,4	74,0	Írország	63,5	65,0	68,6
Magyarország	25,4	29,6	50,7	Németország	49,5	61,8	77,2
Szlovákia	36,4	53,1	64,3	Svédország	82,7	85,3	86,4
Szlovénia	46,0	61,3	81,4	OECD-átlag	57,9	67,3	75,5

Forrás: European Social Survey 2008, idézi OECD (2011), A11.1. táblázat, 200. oldal

Megjegyzés: A számkódok az ISCED-felosztást követik. 0-2: középfok alatti végzettség, 3-4: középfokú végzettség, 5-6: felsőfokú végzettség.

megtérülési ráták között. Ez egyfelől a diplomás bérelőnyök (a 12. táblázatban már látott) nagy különbségének köszönhető, másfelől pedig a nők európai összehasonlításban nagyon alacsony foglalkoztatottságának.

A 16. táblázat a nem pénzbeli egyéni hasznokat igyekszik megragadni egy szempontból. A táblázat azok arányát tartalmazza végzettség szerinti bontásban, akik egy kérdőíves felmérés kérdésre úgy válaszoltak, hogy alapvetően elégedettek az életükkel. Látható, hogy a képzetebbek átlagosan mindenhol elégedettebbek, de (a magasabb pénzbeli megtérüléssel is összhangban) a kelet-közép-európai országokban jóval nagyobbak az eltérő végzettségűek között megfigyelhető különbségek. Az egyes országok persze nagyon más arányokat mutatnak, aminek minden bizonnyal mélyebb társadalompszichológiai okai vannak. Szomorú tény, hogy Magyarországon a legkisebb azok aránya, akik elégedettek életükkel, de az is látható, hogy itt a legnagyobb a különbség (21 százalékpont) az érettségizettek és a diplomások között. Vagyis ebben a tekintetben hazánkban a legnagyobb a felsőfokú végzettség értéke.

A felsőfokú végzettség megszerzése a nagyobb jövedelmekből fizetett magasabb adók mellett is jár (nem pénzbeli) externális hasznokkal. Ennek két megjelenési formáját mutatja a 17. táblázat. Az egyik a választói aktivitás³, a másik az önkéntes tevékenységekben való részvétel. A magasabb végzettség általában nagyobb politikai aktivitással jár együtt (Szlovénia, illetve Írország részben kivétel), ami azt is jelenti, hogy a magasabb végzettségű és így jobban tájékozott választók racionálisabb döntésekre képesek, ami a társadalom javát szolgálja. A választói aktivitás minden végzettségi szinten magasabb a nyugat-európai országokban, mint térségünk poszt-szocialista államaiban, azonban a végzettség szerinti különbségek jelentősebbek Kelet-Közép-Európában.

Az externális haszon nyilvánvalóbb az önkéntesség tekintetében. Az önkéntes tevékenységekben való nagyobb részvétel haszonélvezői döntően a kevésbé képzett, alacsonyabb jövedelmű emberek. Látható a végzettség jelentős szerepe az önkéntességre való hajlandóság tekintetében (ebből a szempontból Szlovákia tekinthető alapvetően kivételnek), valamint az is, hogy Kelet-Közép-Európában ebben a vonatkozásban is nagyobbak az iskolázottság szerinti eltérések.

Az eddigi mutatószámok azt mérték, hogy milyen (pénzbeli és nem pénzbeli) előnyöket nyújt a felsőoktatásban való részvétel a hallgatók és a társadalom többi tagja számára. Az, hogy jelentős hasznok számszerűsíthetők, azt mutatja, hogy a felsőoktatás alapvetően ellátja fő funkcióját, és többé-kevésbé megfelelő munkavállalókat allokál az egyes munkahelyekre. Ez azonban önmagában nem árul el semmit arról, hogy maga a képzés milyen minőségű, mennyire értékes,

³ Itt természetesen nem a szavazásokon való tényleges részvételről van szó, hiszen azokról nem rendelkezünk végzettség szerinti adatokkal, hanem egy kérdőíves felmérés eredményeiről, amely a politikai aktivitást, a közügyek iránti érdeklődést volt hivatott mérni.

nem csak a jobb képességűek kiszűréséről van-e szó. Az egyetemek kutatási tevékenységéről (amiben szintén fontos szerepük lenne, főleg Kelet-Közép-Európában, ahol a magánszektor kutatási tevékenysége meglehetősen visszafogott) pedig gyakorlatilag semmit nem tudunk meg e mutatók alapján.

A különféle felsőoktatási rangsorok objektív mérőszámok alapján próbálják mérni az egyetemek, főiskolák minőségét. Fontos megjegyezni, hogy az egyetemek kiválóságát alapvetően meghatározza a finanszírozási háttér, vagyis a kelet-közép-európai térség intézményeinek nem nagyon van esélye arra, hogy bekerüljenek a legjobbak közé, egyszerűen a gazdasági fejlettség belátható időtávon belül nem teszi lehetővé, hogy versenyezzenek a nagy amerikai és nyugat-európai egyetemekkel. De érdemes megnézni néhány rangsort kelet-közép-európai szemmel, elsősorban abból a szempontból, hogy az egyes országok egymáshoz képest hogyan szerepelnek.

17. táblázat Választói aktivitás és önkéntes tevékenységekben való részvétel aránya végzettség szerint, 2008 (%)

	Választói aktivitás			Önkéntesség		
	0-2	3-4	5-6	0-2	3-4	5-6
Csehország	49,4	55,5	84,8	2,5	10,5	17,5
Észtország	55,7	67,8	83,8	6,9	6,0	13,8
Lengyelország	62,1	72,6	89,1	5,1	5,1	15,1
Magyarország	77,4	83,5	85,9	1,1	5,9	15,7
Szlovákia	74,0	80,2	83,1	12,7	8,0	9,9
Szlovénia	74,7	71,1	84,0	11,9	19,8	24,0
Ausztria	75,4	77,6	88,5	17,9	25,7	34,3
Hollandia	78,7	90,5	95,5	28,2	34,2	41,1
Írország	83,2	88,8	84,6	15,7	18,7	24,3
Németország	77,1	90,5	95,5	10,4	20,4	27,5
Svédország	86,2	90,9	97,1	22,0	21,4	24,0
OECD-átlag	74,0	79,4	87,2	10,8	14,9	20,0

Forrás: European Social Survey 2008, idézi OECD (2011), A11.1. táblázat, 200. oldal

Megjegyzés: A számkódok az ISCED-felosztást követik. 0-2: középfok alatti végzettség, 3-4: középfokú végzettség, 5-6: felsőfokú végzettség.

Az egyik legátfogóbb felsőoktatási rangsor a *Times Higher Education World University Rankings*⁴, amely tizenhárom, az oktatás és kutatás minőségét, az oktatók idézettségét stb. mérő mutatószám súlyozásával rendezi sorba az egye-

⁴ <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/>

temeket. A világ 400 legjobb intézményét tartalmazó legfrissebb, 2011/12-es listára a térségből mindössze három (a prágai Károly Egyetem, a Varsói Egyetem és a Tartui Egyetem) került fel.

A Quacquarelli Symonds egy másik, még több egyetemet tartalmazó listát publikál évről évre: ez a *QS World Top University Rankings*.⁵ Ez 50 százalékos súllyal az egyetemek akadémiai és munkáltatók közötti reputációját veszi számításba (kérdőíves felmérések alapján), emellett a tanár/diák arányt, az oktatók idézettségét és a nemzetközi hallgatók, oktatók arányát. A legjobb 400 között a 2011/12-es rangsorban a Károly Egyetem (276.), a budapesti Közép-Európai Egyetem (372.) és a krakkói Jagelló Egyetem (393.) szerepel. A 401-700. helyre további 14 egyetem került be, többek közt a Varsói és a Tartui Egyetem, Magyarországról pedig az ELTE és a Szegedi Tudományegyetem.

A QS az egyes képzési területeken Top 400-as listát is összeállít. A bölcsészettudományi és művészeti területen öt (184. Károly Egyetem, 249. Varsói Egyetem, 254. Jagelló Egyetem, 317. Közép-Európai Egyetem, 399. Masaryk Egyetem – Brno), a műszaki képzésben három (155. Prágai Műszaki Egyetem, 221. Varsói Egyetem, 325. Károly Egyetem), az orvosi és élettudományi ágon öt (250. Károly Egyetem, 319. Varsói Egyetem, 344. Jagelló Egyetem, 380. Cseh Tudományos Akadémia, 381. Tartui Egyetem), a természettudományokban kilenc (174. Károly Egyetem, 179. Varsói Egyetem, 220. Jagelló Egyetem, 250. ELTE, 271. Prágai Műszaki Egyetem, 343. Varsói Műszaki Egyetem, 351. Szegedi Tudományegyetem, 359. Cseh Tudományos Akadémia, 400. Bukaresti Egyetem), míg a társadalomtudományi területen négy (229. Károly Egyetem, 254. Közép-Európai Egyetem, 286. Varsói Egyetem, 388. Jagelló Egyetem) intézmény képviseli a vizsgált kelet-közép-európai országokat.

A *Financial Times* is rendszeresen összeállít sokat idézett, speciálisan az üzleti területre koncentráló rangsorokat.⁶ Az üzleti iskolákra vonatkozó 2010-es Top 75 listán a varsói Kozminski Egyetem, a Varsói Közgazdasági Főiskola és a Prágai Közgazdasági Egyetem szerepel a 39., 67. és 73. helyen.

A *Webometrics (Ranking Web of World Universities)*⁷ rangsora egy speciális nézőpontból vizsgálja az egyetemeket. A kutatási és oktatási tevékenységeket is abból a szempontból értékeli, hogy mennyire jelennek meg az Interneten. Vagyis az egyetem „láthatósága” is fontos, nem csak a tényleges működésének minősége. Emellett az online publikációkat és egyéb elérhető tartalmakat is számításba veszik, nemcsak a „hagyományos” tudományos eredményeket. A 2011. júliusi listán a legjobb 500 európai egyetem közé 56 intézmény jutott be a térsé-

⁵ <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings>

⁶ <http://rankings.ft.com/businessschoolrankings/rankings>

⁷ http://www.webometrics.info/top500_europe.asp?offset=0

güinkből (Lengyelországot 19, Csehországot 12, Magyarországot és Romániát 6-6, Litvániát és Szlovákiát 3-3, Észtországot és Szlovéniát 2-2, Bulgáriát, Horvátországot és Lettországot pedig 1-1 intézmény képviseli). Ezek közül a többség a 300. és 500. hely között van, a legjobb 100-ban mindössze három kelet-közép-európai egyetem (25. Károly Egyetem, 42. Masaryk Egyetem, 62. Ljubljana Egyetem) található.

Végül érdemes megemlíteni a Shanghai Ranking Consultancy által összeállított *Academic Ranking of World Universities* listát is⁸, amely kifejezetten a kutatási teljesítményre (nemzetközileg elismert oktatók, publikációs tevékenység, idézettség) helyezi a hangsúlyt. A 2010-es rangsorban a világ legjobb 500 egyeteme közé hat olyan intézmény jutott be Kelet-Közép-Európából, amelyek a fentebb említett listákon is jól szerepeltek: a Károly Egyetem, az ELTE, a Jagelló Egyetem, a Varsói Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem és a Ljubljana Egyetem. A legjobb 200 közé egyikük sem került be.

Összességében a rangsorok alapján a térség legjobbnak mondható egyetemei a visegrádi országokban (Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon) működnek, azonban ezt természetesen jelentősen befolyásolja az országok lakosságának nagysága és így az egyetemek mérete. A kisebb országokból mindenképpen kiemelendő a Ljubljana és a Tartui Egyetem.

Ezek a rangsorok természetesen csak korlátozott információt hordoznak a felsőoktatási rendszerek eredményességéről. Az, hogy az egyik ország elit egyeteme jobb a másik országénál, nem jelenti feltétlenül azt, hogy az első országban az oktatás átlagos színvonala is magasabb lenne. A felsőoktatás átlagos minőségét mérő és nemzetközi keretben összehasonlítható mutatószámok⁹ azonban nem állnak rendelkezésre.

9. Összegzés

Összefoglalva a kelet-közép-európai országok felsőoktatásának finanszírozási helyzetéről és a finanszírozási modellekről elmondottakat, a következő megállapításokat tehetjük. A rendszerváltozás után minden volt szocialista ország felsőoktatásában megjelent a magánszektor. Ez többnyire jelentős számú magánintézményt jelent, de általában a hallgatók többsége ezzel együtt is az állami fenntartású egyetemeken és főiskolákon tanul. Az 1990-es (és némileg kevésbé a 2000-es) évek folyamán ugrásszerű expanzió következett be a felsőoktatásban, többszörösére nőtt a hallgatói létszám.

⁸ <http://www.arwu.org/>

⁹ Mint a közoktatásban az OECD PISA-felmérésének eredményei.

A költségvetési források ezzel érdemben sehol nem tudtak lépést tartani, ami egyik oldalról alulfinanszírozottsághoz, és így (pl. a csoportlétszámok, az óratelhelés megemelkedése révén) minőségi problémákhoz vezet, másfelől pedig egyre nagyobb igényt támaszt a költségvetésen kívüli források iránt. Általános és részleges tandíjfizetési kötelezettséget viszont csak Bulgáriában vezettek be. A többi országban a hallgatók két jól elkülönült csoportra oszthatók: azokra, akik államilag finanszírozott helyeken tanulhatnak, és így nem fizetnek tandíjat, illetve azokra, akiknek képzésük jelentős részét meg kell téríteniük. Ez a balti államok, vagy éppen Magyarország esetében egy, a felvételin, illetve a későbbi eredményeken alapuló duális rendszert jelent, míg arra is láttunk példát, hogy a teljesen ingyenes nappali képzés mellett hirdethetnek meg fizetős részidős programokat az intézmények. Romániában pedig a magánegyetemi szektor kiterjedtsége miatt nagy a tandíjfizetők aránya.

A finanszírozásban való hallgatói részvételt a költségvetési források szükségessége mellett az is alátámasztja, hogy a térségben meglehetősen nagy a felsőfokú végzettség pénzbeli megtérülése. Ezt mutatják a diplomás bérelőnyök, a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi ráták, illetve a felsőoktatás belső megtérülési rátái is. Mivel a felsőoktatás hasznáiból a társadalom többi tagja is részesül, így természetes, hogy a költségekből is részt vállalnak a költségvetési támogatásokon keresztül. Ez egyfelől a felsőoktatási intézmények támogatását jelenti, legtöbb esetben valamilyen normatíva formájában, amely a hallgatói vagy oktatói létszámon, a kutatási eredményességen alapul. Másfelől pedig a hallgatók támogatásában való részvételt. A szociális és tanulmányi alapú ösztöndíjakat széles körben alkalmazzák, emellett néhány országban adókedvezmények is segítik a hallgatókat és családjukat. A vizsgált országok közül hétben is működik a diákhitelezés rendszere, amely a tandíjak mellett a megélhetési költségek fedezésére is fordítható. Mint láttuk, a legtöbb ilyen diákhitel-konstrukcióban az állam a garanciavállalás mellett kamattámogatást is nyújt.

Sok tehát a közös pont, noha a tanulmányban azt is igyekeztünk bemutatni, hogy sok tekintetben nincs általános modell, az alkalmazott megoldásokban kisebb-nagyobb különbségek megfigyelhetők a térség országai között is.¹⁰

Fontos kérdés, hogy mi várható a jövőben, illetve hogyan kellene változtatni a felsőoktatás finanszírozásán a térség országaiban – köztük Magyarországon. Ahhoz, hogy a régió felsőoktatása versenyképes lehessen a képzés minőségét, illetve a kutatási teljesítményt tekintve, mindenképpen szükséges a források bővítése. A költségvetési támogatások azonban igen korlátosak, és ez az éles

¹⁰ Bár a finanszírozásban is megfigyelhető egy-két általánosabb vonás, a közös pontok elsősorban a külső tényezőkben, kihívásokban mutatkoznak meg: expanzió, alulfinanszírozottság, a hallgatói hozzájárulások alacsony társadalmi elfogadottsága, a gazdasági kapcsolatok fejletlensége, az egyetemi kutatás gyenge finanszírozási helyzete.

adóverseny, illetve a válság nyomán mind jobban felszínre törő szociális feszültségek miatt a közeljövőben biztosan nem fog változni. Érdemi pótlólagos forrásbevonásra tehát a hallgatók oldaláról van lehetőség. Ez többféleképpen történhet. Az egyik lehetőség a költségtérítés rendszerének bővítése (a duális rendszer kialakítása, vagy ahol ez már működik, ott a tandíjfizető hallgatók számának növelése, illetve a költségtérítések emelése). A másik lehetőség pedig az ingyenes felsőoktatás illúziójának feladása lenne, vagyis egy általános, de részleges tandíjrendszer kialakítása. Természetesen egy ilyen rendszerben is szükség van szociális és tanulmányi ösztöndíjakra, akár viszonylag szűk körben a tandíj elengedésére is. Emellett a diákhitelezés kialakítása, illetve erősítése is elengedhetetlen.

Véleményem szerint az utóbbi megoldás volna előnyösebb, a megfelelő kompenzációs mechanizmusok működése esetén a hátrányosabb helyzetű hallgatókat is ez tántorítaná el kevésbé (sőt, jól kialakított támogatásokkal akár egy általános tandíjrendszer mellett is növelhető a rosszabb anyagi háttérű hallgatók részvétele). Politikailag azonban érzékeny a kérdés, az általános tandíj pedig nem igazán népszerű a társadalom körében (ezt Magyarországon többször is megtapasztalhattuk). Így kérdéses, hogy bekövetkezik-e egy általános elmozdulás ebben az irányban, vagy a cseh példa egyedinek tekinthető.

Hivatkozások

Archimedes Foundation (2010): *Higher Education in Estonia*, Fourth edition, Archimedes Foundation, Tallinn

Duke, Chris; Hasan, Abrar; Cappon, Paul; Meissner, Werner; Metcalf, Hilary; Thornhill, Don (2008): *OECD Reviews of Tertiary Education – Croatia*, OECD

EC (2006): *The Education System in Bulgaria 2006/07*, European Commission – Directorate-General for Education and Culture

EC (2008): *Organization of the Education System in Slovenia 2008/09*, European Commission – Education, Audiovisual and Culture Executive Agency

Eurostat (1999): *Fields of Training – Manual*, Eurostat

File, Jon; Weko, Thomas; Hauptman, Arthur; Kristensen, Bente; Herlitschka, Sabine (2009): *OECD Reviews of Tertiary Education – Czech Republic*, OECD

Fulton, Oliver; Santiago, Paulo; Edquist, Charles; El-Khawas, Elaine; Hackl, Elsa (2007): *OECD Reviews of Tertiary Education – Poland*, OECD

Huisman, Jeroen; Santiago, Paulo; Högselius, Per; Lemaitre, Maria José; Thorn, William (2007): *OECD Reviews of Tertiary Education – Estonia*, OECD

HVG (2011): *Félévente 113 ezer forint is lehet a cseh egyetemi tandíj*, hvg.hu, 2011. augusztus 15, http://hvg.hu/karrier/20110815_csehország_egyetem_tandij

Izm (2011): *The Education System in Latvia*, Ministry of Education and Science – Republic of Latvia, <http://izm.izm.gov.lv/education.html>

Johnstone, D. Bruce (2009): *Worldwide Trends in Financing Higher Education: A Conceptual Framework*. In Knight, Jane (ed.): *Financing Access and Equity in Higher Education*, Sense Publishers, Rotterdam/Taipei, pp.1-17

Krumins, Juris; Kavale, Lucija; Eglite, Sandra; Leduskrasta, Zane; Puce, Juris; Sloka, Biruta; Stonis, Janis; Zaksa, Kristine; Rivza, Baiba (2006): *Funding Systems and Their Effects on Higher Education Systems – Country Study: Latvia*, OECD

LI (2008): *Education in Latvia*, The Latvian Institute, <http://www.li.lv/index.php?option=content&task=view&id=74&Itemid=459>

Mederly, Peter (2006): *Funding Systems and Their Effects on Higher Education Systems – Country Study: Slovakia*, OECD

OECD (2011): *Education at a Glance 2011 – OECD Indicators*, OECD Publishing

SMM (2010a): *Education in Lithuania*, Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania, http://www.smm.lt/en/docs/Educiation_2010_taisyta.pdf

SMM (2010b): *One Year in Reforming Higher Education and Research: Work Done and New Steps*, Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania, <http://www.smm.lt/en/news/docs/100601.htm>

UB GSE (2004a): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in Latvia*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project, http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Latvia.pdf

UB GSE (2004b): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in Lithuania*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project, http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Lithuania.pdf

UB GSE (2005): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in Estonia*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project,

http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Estonia.pdf

UB GSE (2008a): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in the Czech Republic*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project,

http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Czech_Republic.pdf

UB GSE (2008b): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in Romania*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project,

http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Romania.pdf

UB GSE (2010): *Higher Education Finance and Cost-Sharing in Poland*, University of Buffalo Graduate School of Education, International Comparative Higher Education and Finance Project,

http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Poland.pdf